

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
Abonnementsprijs f 4,- per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.
Contrib. Luisterkr. f 1,-. Dit bedrag tezamen met bovengenoemde f 3,- te voldoen.

PRESTON COBB: EEN SYMBOOL?

Prof. Donkersloot schreef onlangs in een dagblad:

Het menselijk geweten werkt zuiver, maar op kleine schaal. „De mens” zegt hij, „is incidenteel goed (af en toe goed) maar niet fundamenteel (is wezenlijk) goed genoeg om een groot kwaad te kunnen keren. De mens is goed genoeg om Preston Cobb te redden. En het is een goed teken dat een wereldgeweten in beroering komt voor één kind. Dat in scholen, bedrijven, kantoren een ogenblik de televisie wordt uitgeschakeld, de lopende band wordt stopgezet, de bromfiets wordt overstemd. Zelfs Eichmann's leven wordt nog, en terecht, met de grootste zorg gewogen”. „Maar”, zegt prof. Donkersloot, „het is een kwaad teken, dat geen wereldgeweten het opbrengt zich op werkelijk grote schaal te verzetten tegen de technische voorbereiding en perfectionering van ons aller vernietiging!”

De stelling waar prof. D. van uitgaat is, lijkt mij, makkelijker te poreren dan te bewijzen. Als we hier eens in een rustig moment over nadenken, stuit je, dacht ik ergens op de onmogelijkheid een grens te trekken tussen:

op kleine schaal incidenteel goed en
op grote schaal *niet* fundamenteel goed genoeg.

Om een paar dingen te noemen, die ik plukte uit het artikel van Jos Lodewijks in het Haarlems Dagblad van 7 september.

Is de vernietiging van één mensenkind in koelen bloede *minder* katastrofaal dan de vernietiging van de gehele mensheid? Of is het hier alleen maar een kwestie van een getal?

Misschien overvalt U deze gedachte?

Maar: zouden wij met z'n allen tezamen ongelukkiger of angstiger behoeven te zijn dan de 15-jarige Preston Cobb alléén was, toen hij in zijn dodencel wachtte op die 22e september, de dag waarop aanvankelijk in naam der gerechtigheid zijn lichaam verschroeid zou worden? En als deze wereld met zijn talloze bewonderenswaardige apparaten, zijn vervoermiddelen, uitvindingen, sociale voorzieningen, medische diensten, ambtenaren, koningen, kabinetten, parlementen, vredescorpsen, politieke partijen, kerken, vakbon-

den zich als één kolossale betonnen pudding op 't kind Preston Cobb zou laten vallen om het te verpletteren, is dan de vraag niet op zijn plaats welk argument de wereld nog kan aanvoeren om nog eeuwen te moeten blijven bestaan, nadat de 15-jarige jongen door diezelfde beschaving zou zijn veranderd in een geëlectrocuteerd kinderlijk?

En — er is meen ik nog een totaal ander aspect: Als een volwassen man midden in de winter in een koude gracht springt om een kat te redden, wie maakt dan uit, of hij hier incidenteel goed is op kleine schaal of fundamenteel goed op grote schaal?

Een klein steentje in een stille vijver gegooit maakt ook vandaag nog altijd grote kringen, die wijd en ver uitcirkelen. Wie stonden er aan de kant te kijken, toen die man die kat redde, *en wat maakte het in die kijkers los?* Niet voor eventjes, maar voor lange jaren?

Vindt U dit overdreven?

'k Heb hier een brief van een oud-leerlinge, die schrijft: „Ongeveer 28 jaar geleden werd ik door de juffrouw van de derde klas voor straf naar U in de tweede gestuurd, om te vragen, of ik bij U in de hoek mocht staan. Ik kan me *nu nog herinneren* hoe beschaamd en vernederd ik was. En wat een opluchting was het voor me, toen ik naast Uw stoel staand, zachtjes, zodat de klas het *niet* hoorde, mocht vertellen, waarom ik weggestuurd was. U had Uw arm om me heen geslagen en U zei: „Maar je deed het niet expres”. Daarna mocht ik gaan zitten tekenen op de voorste bank. *Dit voorval ben ik nooit meer vergeten*, omdat het een geweldige indruk op me maakte, dat er één groot mens was die me op dat moment tenminste vertrouwde.

Nu zie ik U weer in gedachten Uw arm om een kind heenslaan. En ik hoop dat het U ook voor *dit* kind mag lukken, hem op de voorste bank te kunnen laten tekenen...” Ik bedoel hier *niet* alleen, dat *dus* dat eenvoudige armgebaar met die paar woorden 28 jaar later nog nawerken — en *dus* echt moeten zijn geweest, want als „methode” mislukt zo iets —, *maar vooral*, dat die naverking ongetwijfeld *ketting reacties* teweeg zal hebben gebracht, reacties die niet

een uitzending voor de vara-microfoon van zondag 12 november 1961

te berekenen zijn. Of dacht U dat het alleen maar *toevallig* was, dat de dochter van deze mevrouw op een middelbare meisjesschool een bedrag van bijna f 70,— voor Preston Cobb bijeenbracht?

Een tweede voorbeeld:

Ditmaal een jongen, die tot man uitgroeide. Hij schrijft hoe 't met hem helemaal mis ging toen hij 13, 14, 15 jaar was, en hij noemt dan een paar namen van mij zeer goed bekende doodgewone schoolmeesters die hem wat steun en warmte gaven, waarbij hij ook zijn ouders niet vergeet.

„Was dit niet het geval geweest”, schrijft hij, „dan was ook ik misschien steeds lager gezakt en dan hadden ze gezegd: „Oh die? Die deugt niet. Vooruit er mee: op de elektrische stoel!” Maar het is toch maar gebleken (hoort U de triomf in dat „toch maar”) dat dit beslist niet nodig was. Ik heb een goed gezin: man, vrouw en één kind. Daarom zou ik 't willen uitschreeuwen: Redt deze jongen van de ondergang en geef hem een eerlijke kans, zoals ik die ook gehad heb”.

Misschien vindt U deze twee voorbeelden een tikkeltje aan de sentimentele kant. Misschien vind ik, dat we de dingen wel eens een beetje te nuchter bekijken.

Wat is incidenteel goed? Wie bepaalt, hoe ver, hoe diep een klein stukje menselijke bewogenheid vaak ongemerkt doorwerkt? Ik wilde wel, dat oud-leerlingen en dan liefst oud-leerlingen, waar 't zo in de puberteitsjaren niet al te best mee ging, mij es schreven of en hoe en waardoor ze erdóór groeiden. Een ook: Welke kleine *negatieve* gebaren en woorden een langdurige diepe indruk maakten. Ik weet van een mevrouw, die nu nog wel eens moeilijkheden ondervindt, ze is ± 50 jaar nu, omdat haar moeder nogal es zei: „Meid, wat heb je toch een lelijke hals”. Wie weet welk jeugdtrauma Kroetsjev meedraagt, waardoor hij *nu* met zware bommen moet gooien. Misschien is een psychiater hier wel 't eerst nodig.

Ongetwijfeld heeft U gelezen van die 13 jongens van 16 jaar in Amersfoort, die na een lezing over P.C. op stap gingen en vier uur later midden in de nacht buiten Utrecht werden aangehouden, op weg naar de Amerikaanse ambassade in Den Haag om te protesteren tegen 't vonnis van P.C. Ik vond dat machtig. Ik zou die jongens willen bedanken voor deze spontane, nachtelijke, koude reis zonder jassen, al zal niet iedereen 't daarmee eens zijn, en al hebben een paar kranten een paar onaardige dingen van die jongens gezegd, dingen, die die jongens, die zelf kranten lezen, zich ernstig hebben aangetrokken. En „terecht”. Woorden, die diep kunnen doordringen, dienden beter gewogen te worden!

't Is me wel es meer opgevallen, dat goede impulsen wel es *niet* de aandacht krijgen die ze verdienen of zelfs negatief worden uitgelegd en dat negatieve impulsen, makkelijker en feller in de schijnwerpers der belangstelling komen dan positieve. Jeugd is *wel* warm te krijgen, jeugd heeft *wel* ideale jeugd is *wel* positief als je er als *oudere* maar niet te veel aan zit te morrelen. Maar veelal krijgt een klein percentage negatieve jeugd te veel aandacht. 't Is jammer, dat we op de oorzaken nu niet dieper kunnen in-

gaan. We moeten terug naar Preston Cobb: Twee miljoen mensen in Nederland zijn héél even met één kind bezig geweest, stuurden een handtekening, stuurden wat geld, spraken er in de huiskamer even over. *Deden even wat*, en soms zeer veel. En niemand kan nagaan hoe diep en hoe ver de nawerking van deze door al die mensen ontkende gedachtenexplosie zal gaan en hoe lang deze explosie in de tijd positief zal nwerken.

Toen in ons land kort geleden die verschrikkelijke gebeurtenis plaats vond van die twee jongens met dat 7-jarige meisje stond er in vele dagbladen: *Vonnis moet opvoedend zijn: niet vergeldend*. Dit stond er als een vanzelfsprekendheid, als een verworvenheid. Maar het is heus niet zomaar vanzelf gegaan, dat we althans in de rechtspraak 't oog-om-oog en tand-om-tand principe hebben verlaten. 't Kind Preston Cobb heeft op nieuw 't probleem van opvoeding en vergelding actueel gemaakt. Duizenden zijn geconfronteerd met 't kindermisdrijf en de achtergronden daarvan. Ik behoor niet tot diegenen, die altijd weer iedere volwassene een nieuwe start zouden willen geven. Ik geloof stellig, dat er mensen rondlopen, die een gevaar betekenen voor hun omgeving en 't is een bijzonder zware verantwoording, die psychiaters en juristen en maatschappelijk werkers en rechters te dragen hebben, wanneer zij 't risico op zich durven nemen zo'n volwassene tóch weer zijn kans te geven. Zeker zijn we medisch-psychiatrisch enz. nog niet zo ver, al verfielen zich de methoden en hulpmiddelen steeds meer, om *vooruit* en *altijd* succes te kunnen garanderen. Maar iedere stap terug zou voor ons een brevet van onvermogen betekenen. Wij moeten verder en risico's zijn daarbij nog niet altijd volledig te vermijden.

Wel staat voor mij vast, dat bescheiden berichtgeving, ontlaan van alle sensatie bijzonder geboden is. De moderne perscommunicatie — dat bewees de begripvolle berichtgeving rondom P.C. —, is onmisbaar, maar wordt gevaarlijk als op excessen zo lekker smeuïg wordt ingegaan.

Terzake: Juist *omdat* nog mensen in 't water willen springen voor een kat, juist *omdat* een robuuste havenarbeider op een druk oversteekpunt een onzeker oud vrouwtje in zijn armen hoog optilt en lachend aan de andere kant van de straat neerzet (er waren er zeker honderd die meelachten en die dagen nog vele malen gelachen zullen hebben waardoor het een bijzonder fundamenteel geschiedenisje werd!); juist *omdat* zoveel Nederlanders een lamp van 2.000.000 kaars ontstaken, kan iedere gewone man en vrouw zijn tanden gaan stukbijten op *nieuwe* doorbraken van 't defaultistische: *'t helpt toch allemaal niks*.

Neemt U David Hardwick: 't is zomaar een jongen. Maar een hoogst werkzame Engelse jongen van 16 jaar, lid van de Unie van jonge mensen. Hij belde de heren Kroetsjev en Kennedy op om te verzoeken: „de kleine kinderen een leven te laten leiden in een vreedzame wereld, welke niet door radio-actieve stofdeeltjes wordt vergiftigd”.

Laten we afleren over zoiets de schouders op te halen en een beetje smalend te doen. Overall in de wereld zetten gewone mensen kleine en grotere stappen. Als hun verontwaardiging zuiver is en niet alleen op angst gebaseerd, geloof ik, dat als in één nuchter landje 2.000.000 mensen voor één kind even op de bres gaan staan, men ook 2.000.000.000 mensen moet kunnen wekken. 't Is slechts een kwestie van getal, geloof, methode en doorzettingsvermogen.

Op de nuchtere vraag: „wat is er dan eigenlijk met deze reis naar Amerika bereikt”, is natuurlijk op dit moment geen antwoord te geven. Dóórwerking vraagt tijd en ontspannen wachten is helaas een deugd die in de verdrukking schijnt te geraken. Maar daarom is er wel iets van te zeggen! Het gebaar zelf, de komst van twee Nederlanders van zo ver, heeft in ruime kring indruk gemaakt, is op grote schaal gewaardeerd en heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen de aandacht op de zaak P.C. te vestigen. Er was een grote toename van perspublicaties in Amerika na de komst der beide Nederlanders. Geen enkele journalist leverde in zijn krant kritiek op de stelling, dat men een kind het leven niet mag ontnemen, wat hij ook gedaan moge hebben. Verantwoordelijke figuren in Georgia kregen de indruk, dat 't oog van de wereld op deze zaak was gericht en inderdaad is er in vele landen veel gepubliceerd over P.C. en Mr. van Houten en Mevr. Diemer.

Wat de zwakte leek, van deze zending, bleek juist haar kracht te zijn! Het team stond los van iedere officiële instantie, zelfs van iedere humanitaire organisatie. Dit heeft een entree mogelijk gemaakt, waar niemand in zijn sterkste verwachtingen van had durven dromen. Het werd aanvaard voor wat het was: de bescheiden, welwillende, maar ernstig verontruste stem van een belangrijk deel van 't Nederlandse volk; van zomaar vele vogels van diverse pluimage.

De kracht van de reis heeft gelegen in de persoonlijk gemaakte contacten en in de persoonlijk gevoerde gesprekken. Deze waren vaak van zo vertrouwelijke en diepgaande aard dat de weergave ervan niet alleen indiscreet zou zijn maar ook de zaak waarom 't ging: 't kind Preston Cobb, zou schaden. Wij, comité-mensen hebben gaarne genoeg genomen met 't min of meer uitwendige relaas van deze wonderlijke tocht, neergelegd in een interessant rapport van Mr. van Houten.

De beide mensen, die dèze reis aandurfd hebben 't gevoel gehad van een persoonlijke opdracht. De bezorgde stem van nuchtere lieden, de afwezigheid van behoorlijke voorbereiding, 't bijzonder precaire van deze missie — zonder precedent heeft hun besluit om te gaan geen moment aan het wankelen gebracht.

Daarom zijn deuren voor hen opengesprongen, is wantrouwen wegsmolten, is reserve veranderd in ongedachte openheid. In het

menselijk vlak is tussen hen en anderen een communicatie opgebloeid, die de meest wijde perspectieven opende.

Zij verwonderen zich er dan ook niet over, dat een zeer invloedrijk man zei: „Your presence has changed the scene”: „Uw aanwezigheid heeft 't toneel veranderd”, dat iemand anders van: „een keerpunt” sprak en zei: „De zaak P.C. kon wel eens uitgangspunt worden voor ingrijpende veranderingen zowel t.a.v. de kinderpwetgeving als 't negerprobleem”.

Er is natuurlijk geen sprake van, dat zij daarbij ook maar iets anders dan een uiterst kleine bijdrage hebben geleverd. Maar laten wij die bijdrage anderzijds niet bagatelliseren. Ik moge U herinneren aan 't steentje in de *stille vijver*... Weet U, dat mevrouw Diemer en Mr. van Houten elkaar voor 25 september alleen maar van naam kenden? Niet persoonlijk.

Twee mensen, met levensbeschouwelijk een andere instelling, maar met een diep-doorleefde ervaringswereld rondom 't „kind”, worden op een zaterdagmorgen in de lounge van 't jaarbeursgebouw te Utrecht aan elkaar voorgesteld en zij besluiten er tezamen aan een groot-menselijk avontuur te beginnen.

En ziet: Met respect voor 't onaanraakbaareigene in de ander, bouwen zij op dat belangwekkende menselijke terrein, waarop zij elkaar tot op grote hoogte vinden, een geïnspireerde en inspirerende samenwerking op. En dáárdóór bereikten ze in 't menselijke vlak, in de werkelijke ontmoeting met anderen in een ander werelddeel méér, dan iemand voor mogelijk had gehouden.

En dat is wat 't kind Preston Cobb in ons losmaakte en waardoor 't geval P.C. tot een symbool werd. Heel scherp en duidelijk is hier gebleken, dat gewone mensen, met uiteenlopende gedachtenwerelden, van binnen uit geraakt en geroepen tot stellingname, tot getuigen, zelfs in de keiharde wereld van 1961 met zijn sterk verdovende geestelijke prikkelingen, zijn defaitisme en zijn noodlotsverwachting ongelooflijk veel samen kunnen bereiken.

De man, die de kat redde, met de man, die dat vrouwtje de weg overdroeg en David Hardwick en de jongens uit Amersfoort en dat meisje van de M.M.S. en prof. Donkersloot en die andere 2.000.000 vogels van diverse pluimage in Nederland.

Want, waar ligt *dàn* de grens tussen incidenteel goed in 't kleine en fundamenteel niet goed genoeg voor 't grote? Wie ontdekt heeft, hoe belangrijk wachten is, weet óók, dat *dàn* 't z.g. „kleine” in zijn dóórwerking dikwijls groot blijkt te zijn!

En daarom is iedere levensdag opnieuw ongrijpbaar en interessant en waard om zo bewust mogelijk geleefd te worden, omdat je nooit kunt weten wat hart en hand en hoofd die dag van je vragen, en wat je daarmee in beweging brengt.

J. VAN DER MOLEN.

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht. Gaarne 24ct aan postzegels insluiten. (adv.)

HET KLOPJE OP DE SCHOUDER

U weet het, het wordt tegenwoordig vaak gezegd, men houdt het ons voor, en we houden het ons-zelf voor: mensen, alle mensen, mensen ook in hun arbeid hebben op hun tijd wel eens behoefte aan een klopje op de schouder; werkgevers doen goed en wijs hun mensen dat klopje-op-de-schouder-op-z'n-tijd niet te onthouden. In het algemeen maken psychologie en ook bedrijfspsychologie opgang; we zijn er van overtuigd dat de mensen in het bedrijf psychologisch moeten worden benaderd; we praten er veel over, en we trachten meer theoretische beschouwingen in praktijk om te zetten, met de bedoeling dat — zoals we het niet moe worden steeds maar weer te zeggen — mensen in hun werk vreugde zullen vinden en — eventueel — hervinden.

Ik zou bij dit een en ander enige kanteekeningen willen maken, niet om het nut van de bedrijfspsychologie te ontkennen, en ook niet om te ontkennen dat mensen behoefte hebben aan op-z'n-tijd-een-klopje-op-de-schouder, maar omdat ik het gevoel heb, dat wij het ons bij deze dingen toch vaak wel wat te gemakkelijk maken. Moeten wij bij alle bedrijfspsychologie niet beducht zijn dat wij vervallen in misschien wel tot op zekere hoogte wijze, maar toch dood-gebloede gewoonten? Het is vanuit een gevoel van verontrusting ten aanzien van mogelijk goedbedoelde pogingen tot vernieuwing dat ik spreek.

Gedachten als deze kwamen onlangs weer in mij op, toen ik eigenlijk nog maar één alinea had gelezen in het laatst verschenen boek van Anna Blaman, „de Verliezers”. Ik las daar:

„De twee mannen van de begrafenisonder-neming deden hem denken aan beulsknechten, onmenselijk, met een schijn van plechtigheid. Nadat de dood, hun grote baas, het eigenlijke beulswerk had verricht, kwamen zij aan de beurt. Ze spuwden op de stoep hun sigarettenpeuken uit, drukten op de bel en meldden zich met zachte stem. Daarna droegen ze de doodkist de trap op. Ze kenden hun vak; ernstig, waardig, onverbiddelijk deden ze wat gedaan moest worden, een katafalk opzetten, de kist plaatsen, het lijk erin leggen. Geen scène zou hen van hun stuk brengen. Al waren er kinderen, die snikkend hun voorgoed zwijgende moeder toeriepen, al was er een moeder die haar dode kind wanhopig in de armen knelde, en hartroerender scènes zijn niet denkbaar, ze zouden precies zo hebben gedaan als nu, als robots: voetenvegen, het hoofd ontbloten, met zachte koude stem condoleren, en de karwei aanpakken. Neen, ze lieten zich niet van hun stuk brengen en zeker niet hinderen, die twee kraaien, die twee partijangers van het onbarmhartige regime van de dood. Hun devies was onweerlegbaar: tegenstand baat niet”.

Tot zover voorlopig Anna Blaman. De vraag, die destijds bij mij opkwam, en die ik u thans wens voor te leggen, is deze: waren die twee kraaien psychologen of niet? Je

zou het kunnen volhouden: zij meldden zich met zachte stem, zij waren ernstig, zij veegden hun voeten, zij ontblootten het hoofd, ze condoleerden met zachte stem. Maar behalve zacht was hun stem ook koud, ze deden „onverbiddelijk” hun werk, ja, ze waren „onmenselijk”. Natuurlijk is dat laatste heel psychologisch als je als kraai gauw met je werk klaar wilt komen. Maar misschien is het ook wel zo, dat deze doodbidders — wederom heel „psychologisch” — op het idee zijn gekomen dat het werk maar gauw ten einde moet zijn gebracht om wille van de nabestaanden, zodat zij er gauw „doorheen geholpen zijn”. De psychologie blijkt aldus in dienst te kunnen worden gesteld van ethisch zeer verschillend gekleurde doeleinden. In de eerste onderstelling om zelf gediend te worden, in de laatste onderstelling om anderen te dienen.

Maar dat betekent dan ook dat het psychologische effect van al onze psychologie vaak zal afhangen van onze motieven. Met betrekking tot de psychologie in het bedrijf wil dat zeggen, dat het er ons niet in de eerste plaats om mag gaan bepaalde binnen het bedrijf en de organisatie gewenste doeleinden te bereiken; het zal er ons in de eerste plaats om moeten gaan de werkers in het bedrijf in hun gevoelens te benaderen, hun menselijke waardigheid te bevestigen en te verstevigen. Wij moeten er ons voor hoeden de mensen in het bedrijf met behulp van de methoden der psychologie nog méér tot nummers of objecten te maken. Wij willen de mensen goed behandelen. Mogen wij wel bedenken dat reeds in het wóórd „behandelen” een tekenend gevaar verscholen ligt. Wij kunnen bij de weg der psychologie alleen baat vinden als wij, die weg begaande, daarbij de ander als subject, als persoonlijkheid, als mens tegemoettreden.

Wij kunnen gerust aannemen, dat ook de eenvoudigste mensen voor deze dingen een fijn gevoel hebben. Het ene klopje op de schouder is voor hen het andere niet. Zal het ook niet voor velen zó zijn, dat voor hen spoedig de bekoring van het „klopje op de schouder” afgaat als het min of meer wordt „geinstitutionaliseerd”? Vandaar ook dat voor de arbeider zijn verhouding tot zijn directe baas of chef zo belangrijk is; in die verhouding kan de werkelijke spontaniteit en het medeleven tot uitdrukking komen; van die baas kan hij, als het goed is, geloven dat het klopje op de schouder hem gegeven wordt als een persoonlijke lof. Maar zodanige spontaniteit, zodanig medeleven laat zich niet voorschrijven en laat zich niet organiseren.

Bovendien: mensen willen verschillend „behandeld” worden. De doodbidders mogen hun psychologische recepten hebben, dergelijke algemene recepten werken niet zo héél goed. In het gunstigste geval, zoals wij het stelden, zat er bij hen voor de nabestaanden er zo gauw mogelijk „doorheen te helpen”. Maar Driekje, de verpleegster, de draagster om zo te zeggen van de menselijkheid in

het boek van Anna Blaman, had er weet van dat nu misschien voor deze weduwnaar net niet gold, wat voor vele nabestaanden wel geldt; vandaar dat zij goed kan vinden met veel moeite en zorg, tezamen met de weduwnaar, de kist weer te openen en het gezicht van de overleden vrouw weer bloot te leggen. Driekje hield meer dan de doodbid- ders rekening met wat nu toevallig deze weduwnaar paste. Ook zo gezien is het niet zo eenvoudig stukjes psychologie in algemene schema's en systemen onder te brengen.

Afgezien nog van de menselijke verschillen, binnen de bedrijven zullen wij lang niet altijd kunnen doen wat de mensen, en elk van hen, „past”. Het bedrijf en zijn organisatie stellen hun eigen eisen, die soms het personeel geenszins welkom zijn, althans hun aanvankelijk geenszins gelukkig voorkomen. Wat wij dan nog kunnen doen — en wat ook heel belangrijk is te doen om hun te doen voelen dat zij niet als nummers worden behandeld — dat is: het bedrijf en zijn organisatie voor hen zoveel mogelijk doorzichtig maken, bij hen begrip bij te brengen waarom in het belang van het bedrijf van hen wordt gevraagd wat van hen gevraagd wordt. Daarbij moeten we ons naar mijn gevoel nog voor één ding speciaal hoeden: er wordt m.i. wel eens teveél gedaan alsof bij de mensen niet bij voorbaat veel begrip bestaat voor het feit, dat het bedrijf als zodanig zijn eigen eisen stelt. Dat behoeft niet verdoezeld te worden; wij behandelen de arbeider alleen naar zijn waarde als wij er van uitgaan, dat hij dat ook wel weet, dat hij slechts onder omstandigheden er bij geholpen moet worden om hem duidelijker te maken wat hem zonder die hulp niet duidelijk was, misschien zelfs niet goed duidelijk kon zijn.

Ik ben enigszins afgedwaald, — niet te veel. Ik keer terug naar het „klopje op de schouder”.

In de eerste plaats zou ik nog dit willen zeggen: wanneer wij het hebben over dat „klopje op de schouder” en in verband daarmee over „menselijke verhoudingen” — zoals we die term zo vaak bezigen als we het terrein van de bedrijfspsychologie betreden — dan moeten wij in het oog houden dat menselijke verhoudingen in het algemeen „menselijker” worden naar mate ze meer twee-zijdig zijn. Ik heb het ook over de waardigheid van de arbeider gehad. Welnu, ik geloof dat het de waardigheid van de arbeider ten goede komt en dat het de verhoudingen alléén maar menselijker kan maken, wanneer niet vergeten wordt dat „het klopje op de schouder” de zwakke kant heeft, dat het wat al te zeer in een „éénrichtingsverkeer” is opgenomen. Het „klopje op de schouder” ontloopt pas 't gevaar van te worden 'n stukje behandelings-techniek, wanneer het gegeven kan worden op grondslag van iets als wederzijds begrip en wederzijdse waardering. Dit geldt vooral, wanneer gever en ontvanger dicht bij elkaar staan; ik denk vooral aan de arbeider en zijn directe baas. Natuurlijk: allereerst is de leiding verantwoordelijk voor de verhoudingen in het bedrijf, zij vooral zal de goede toon moeten aanslaan, de juiste houding moeten vinden,

maar het kan alleen maar de arbeider verhogen, wanneer niet alleen hem iets wordt gegund en gegeven, maar wanneer in hetzelfde psychologische vlak ook van hem iets wordt gevraagd. Trouwens, laten we ook hier de eenvoudige mens niet onderschatten, laten we vooral de goede arbeider niet onderschatten: reeds vóórdat wij het hem gevraagd hebben is hij bereid zijn baas als mens tegemoet te treden, zo goed als hij graag zelf als mens wil worden behandeld. Groot is vaak zijn bereidheid om ook zijn baas te nemen zoals hij is, met zijn eigenaardigheden. Dat kan zo ver gaan, dat hij het klopje op de schouder niet meer nodig heeft, als hij b.v. weet dat ook zonder de uitdrukkelijk uitgesproken lof zijn baas het goed met hem meent.

Juist de tweezijdigheid accentueert dan het feit, dat de arbeider als volwaardig mens geldt. Ik kom hiermee tevens tot mijn laatste opmerking. Als het goed is, zal er ook in zoverre tweezijdigheid moeten zijn, dat weliswaar enerzijds er de bereidheid is tot erkenning van de verdiensten van de arbeider, eventueel ook de bereidheid tot het klopje op de schouder, maar dat anderzijds die arbeider ook tot menige prestatie, en tot goede prestatie bereid is zonder het klopje op de schouder. De goede arbeider zal het vanzelfsprekend vinden dat hij doet wat van hem mag worden verwacht. Hij weet dat hij alleen maar zichzelf verlagen zou, wanneer hij telkens een uitdrukkelijk „klopje op de schouder” nodig zou hebben om zijn plicht te doen. Dit betekent dat men ook te vlug kan zijn met zijn klopjes op de schouder. Ook hierbij moet men nuchter blijven. Ook in zoverre en ook hiërom moet het „klopje op de schouder” niet worden verinstitutionaliseerd en niet een automatisme worden; de goede arbeider zal dat *niet* waarderen, hij wil dat goede prestatie van hem wordt *verwacht*, de wetenschap, dat hij wordt *ge*waardeerd is hem als regel voldoende, de uitdrukkelijkheid van al te veel klopjes op de schouder zou hem niet in zijn menselijke waardigheid bevestigen, zou zijn zelfrespect aantasten.

Er zijn er misschien onder u, die menen, dat ik de arbeider hiermede idealiseer. In het algemeen gesproken ontken ik dat. En ik meen, dat onomwonden zal moeten worden uitgesproken, dat de arbeider, die verlangt, dat hij ook reeds telkens „het klopje op de schouder” krijgt als hij niet meer doet dan waartoe hij gehouden is, *niet* de beste is. Wij zullen dat onomwonden moeten zeggen, omdat het „klopje op de schouder” alleen zijn betekenis kan hebben wanneer het een *onderscheidend* karakter heeft.

Alle psychologie, alle bedrijfspsychologie is er op gericht in bedrijven waarlijk *menselijke* verhoudingen tot stand te brengen. Menselijke verhoudingen in de bedrijven scheppen wij echter *niet*, werkers in de bedrijven maken wij echter niet *volwaardig*, wanneer wij alleen maar hun aanspraken op begrip, op respectering van hun gevoelens, en op toegeeflijkheid erkennen, maar pas wanneer wij daarnaast en tegelijkertijd van hen nakoming van hun plicht verlangen en wanneer wij er van uitgaan, dat zij ook zelf dat laatste vanzelfsprekend achten.

H. B. J. WASLANDER.

Op 13 augustus 1553 werd de Spaanse arts en theoloog Michaël Servet, bij het uitgaan van de Madeleinekerk in Genève gearresteerd, op aanraden van Calvijn. Op 27 oktober werd hij, met zijn boeken, volgens het vonnis, verbrand.

Zijn opvattingen omtrent de drieëenheid en de doop — hij is de voorloper van de, vooral in de V.S. talrijke unitariërs — waren in Calvijns ogen zó godslasterlijk, dat de doodstraf moest toegepast worden. Waarom was juist deze ketter-verbranding, temidden van de vele R.K. brandstapels, temidden van de massale executies van Dopers, temidden van de vele wreedheden en de barbaarse straffen, gebruikelijk in de 16e eeuw, zo bijzonder? Omdat hier voor 't eerst een protestante magistraat, een niet-Doper, zuiver op de beschuldiging van blasfemie, ter dood bracht. Dit proces werd een cause célèbre en is de aanleiding geworden voor een indrukwekkende strijd met als inzet de vraag of kettters gedood mogen worden.

Het is de eeuwig actuele, schier onoplosbare, altijd fascinerende strijd om de verdraagzaamheid; de strijd tussen de menselijke waardigheid en de opvatting van de verworpen individu, tussen mensenliefde en organisatie, tussen dogma en geweten, tussen rede en openbaringsgeloof, tussen doel en middelen, tussen profeet en mondige mens, tussen fanatisme en redelijkheid. Calvijn bemerkte, dat er veel kritiek kwam op deze ketter-verbranding en schreef, februari 1554 een rechtvaardiging van het vonnis, in het Latijn en vertaald in het Frans, de *Verdediging van het ware geloof*... Een maand later verscheen, ook in het Latijn en de volgende maand in het Frans, anoniem, een boek, *Over de kettters of men hen mag vervolgen*... Spoedig werd bekend, dat deze hartstochtelijke aanval op de onverdraagzaamheid, deze principiële verdediging van de godsdienstvrijheid was geschreven door de Savoyaard Sébastien Chateillon, een vroegere medewerker van Calvijn, in die tijd lector in het Grieks aan de universiteit van Bazel. Deze Castellio, veelzijdig protestant-humanistisch geleerde — linguïst, corrector, pedagoog, theoloog, vertaler van o.a. het Nieuwe Testament — is in deze strijd geworden tot de apostel der verdraagzaamheid, zoals een kenner uit Nederland, Becker, hem noemt. In Martinus Bellius, die de voorrede had ondertekend herkende men een schuilnaam voor Castellio en Beza, Calvijns medewerker, zette zich om het boekje te weerleggen. Dit geschrift wordt meestal de *Anti-Bellius* genoemd en daarmee was de strijd in volle omvang ontbrand. Castellio antwoordde in het *Tegenbetoog tegen Cal-*

vijns boekje. Dit werk werd eerst in 1612, in Holland uitgegeven. Lange tijd meende men, dat dit Castellio's laatste woord was in de pennestrijd, tot Becker, in Rotterdam een aantal jaren geleden, een handschrift van Castellio ontdekte — Latijn en Franse vertaling — dat nog eens een uitvoerige weerlegging bevat van Beza's denkbeelden. Binnen afzienbare tijd zal deze schitterende historische vondst gepubliceerd worden, zodat wij meer dan vier eeuwen na het schrijven ons kunnen verdiepen in de strijd om de verdraagzaamheid. Het is te danken aan de vrijzinnige predikant Wetstein, die, beschuldigd van vele ketterijen, uit Zwitserland in de 18e eeuw naar ons land kwam, dat dit kostbare handschrift en het manuscript van het boek *Over de kunst van twijfelen en geloven*... niet verloren zijn gegaan.

Het blijft een onbegrijpelijke zaak dat deze geestelijke reus Castellio, ondanks een groeiende stroom van geschriften ook bij ontwikkelde leken, betrekkelijk onbekend is. De grote Franse historicus Michelet zei dat deze „arme leerling-drukker eens en voor altijd de grote wet van de verdraagzaamheid had gesteld”, Lecky, de Engelse geschiedkundige zag hem als een voorloper van het rationalisme in Europa, Stefan Zweig maakte, in een furieus anti-Calvinistische visie hem bekend bij een groot publiek maar het is nog altijd niet voldoende bekend, dat hij de vader genoemd mag worden van het waarlijk vrijzinnig protestantisme en dat de ontwikkeling van de gedachte der godsdienstvrijheid, van het geloof aan de vooruitgang, van de groei der democratie en van de geestelijke vrijheid zonder Castellio's bijdragen niet goed denkbaar is. In zijn kommervolle, armoedige korte leven — hij werd geboren in 1515 in Saint-Martin-du-Fresne en stierf in 1563 aan de pest in Bazel — heeft hij, gedreven door mensenliefde, een oeuvre nagelaten dat door de prachtige stijl, de sclerpte der argumenten, de moed om voor zijn overtuiging uit te komen ons, na meer dan vier eeuwen, nog in bewondering brengt voor deze waarlijk grote figuur, die als weinigen de Europese waarden heeft gesteld en verdedigd. In zijn boek *Over de kunst van twijfelen en geloven, niet-weten en weten* schreef Castellio: „Het nageslacht zal niet kunnen begrijpen, dat wij weer in zulke dichte duisternis moesten leven, nadat het al eens licht was geworden”. Dat geldt ook voor onze tijd, omdat de verdraagzaamheid, nu in de eerste plaats politiek, vertreden wordt. De Castellio's zijn weer bitter nodig.

H. BONGER

lezingen voor de radio

- zo. 19 nov. VARA 9.45 uur: Dr. D. H. Prins: „Mensen zoeken hun weg”.
- zo. 26 nov. VARA 9.45 uur: Prof. Dr. G. Stuiveling: De eeuwige mens.
- zo. 3 dec. VARA 9.45 uur: Prof. Dr. Libbe van der Wal: Wat zegt een humanist daarvan?
- zo. 10 dec. VARA 9.45 uur: P. N. Kruyswijk: Vreemd — Vijandig — Vertrouwd.
- zo. 17 dec. VARA 9.45 uur: Dr. D. H. Prins: Mensen zoeken hun weg.